

dr Arkadiusz Bieliński
Starszy wykładowca, Katedra Prawa Cywilnego i Rolnego
Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku
E-mail: a.bielinski@uwb.edu.pl
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2063-6642>

Lekcja: Dziedziczenie, pojęcie spadkobiercy, formy testamentu, przyjęcie i odrzucenie spadku¹

SŁOWA KLUCZE: spadek, spadkobierca, testament, dziedziczenie

Dziedziczenie stanowi najbardziej typowy i najczęściej przywoływany przykład sukcesji uniwersalnej (generalnej). Przez to pojęcie rozumie się przejście ogółu praw i obowiązków zmarłego na jedną lub kilka osób. Do przejścia praw i obowiązków w taki sposób nie jest konieczne ich szczegółowe określenie. Krąg takich osób wyznacza wola spadkodawcy (przy dziedziczeniu testamentowym) lub przepis ustawy (przy dziedziczeniu ustawowym). Zdarzeniem, z którym ustawa łączy takie przejście praw i obowiązków, jest śmierć osoby fizycznej. Dziedziczenie ustawowe ma miejsce wówczas, gdy spadkodawca nie pozostawił ważnego testamentu wyłączającego lub modyfikującego reguły ustawowe albo też, gdy osoby powołane w nim do dziedziczenia nie chcą lub nie mogą być spadkobiercami (art. 926 § 2 KC).

Prawa i obowiązki wchodzące do spadku:

- a) **mające charakter cywilnoprawny** - prawa i obowiązki o charakterze cywilnoprawnym to przede wszystkim te prawa i obowiązki, które uregulowane zostały w Kodeksie cywilnym lub w innych ustawach odnoszących się do tej dziedziny prawa,
- b) **mające charakter majątkowy** - kryterium rozróżnienia praw i obowiązków majątkowych i niemajątkowych stanowi ich związek z ekonomicznym interesem uprawnionego lub zobowiązanego. Prawami majątkowym są prawa związane bezpośrednio ze sferą ekonomicznych interesów uprawnionego,

¹ Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa II” nr projektu NdS-II/SN/0131/2023/01 kwota dofinansowania 431 200,00 zł całkowita wartość projektu” 431 200,00 zł

- c) **niezwiązane z osobą zmarłego w sposób ścisły** - do praw związanych z osobą zmarłego, a w związku z tym niewchodzących do spadku zalicza się np. użytkowanie z art. 266 KC ustanowione na rzecz osoby fizycznej, które wygasa najpóźniej w momencie śmierci tej osoby,
- d) **nieprzechodzące na określone osoby niezależnie od tego czy są spadkobiercami** - prawa i obowiązki przechodzące na określone osoby, a więc również niewchodzące do spadku to przykładowo te określone w art. 691 § 1 KC - W razie śmierci najemcy lokalu mieszkalnego w stosunek najmu lokalu wstępują: małżonek niebędący współnajemcą lokalu, dzieci najemcy i jego współmałżonka, inne osoby, wobec których najemca był obowiązany do świadczeń alimentacyjnych, oraz osoba, która pozostawała faktycznie we wspólnym pożyciu z najemcą.

Spadek otwiera się z chwilą śmierci spadkodawcy – art. 924 KC

Pojęcie spadkobiercy

Możliwość wejścia w ogół praw majątkowych zmarłego określana jest jako **zdolność do dziedziczenia** (zdolność do bycia spadkobiercą). Jest ona fragmentem zdolności prawnej, czyli możliwości bycia podmiotem praw i obowiązków z zakresu prawa cywilnego (art. 8 KC). Spadkobiercą jest lub są podmioty na które przechodzi ogół praw i obowiązków zmarłego w drodze sukcesji generalnej. Spadkobierca nabywa spadek z chwilą otwarcia spadku – art. 925 KC. Nabycie spadku *ex lege* w chwili jego otwarcia nie ma jednak charakteru definitywnego, ponieważ spadkobierca może spadek odrzucić (art. 1012 KC) lub też nie składając oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w terminie sześciu miesięcy od chwili dowiedzenia się o tytule swojego powołania przyjąć go z dobrodziejstwem inwentarza (art. 1015 KC).

Podmioty, których ustawa nie wyposaża w możliwość nabycia spadku (stania się podmiotem praw i obowiązków wchodzących w skład spadku), określane są jako osoby niezdolne do dziedziczenia. Wyróżnić można przy tym niezdolność bezwzględną tzn. niemożliwość dziedziczenia w ogóle oraz niezdolność względną tzn. niemożliwość dziedziczenia po określonej osobie, jak w przypadku spadkobiercy niegodnego, osoby, która zrzekła się dziedziczenia.

Kategorie podmiotów mogących być spadkobiercami	
Osoby fizyczne	Osoby prawne
Osoba fizyczna, aby mogła być spadkobiercą musi żyć w momencie otwarcia spadku (art. 927 § 1 KC), która nie została uznana za niegodną dziedziczenia lub nie zrzekła się spadku. Nabycie spadku przez osoby fizyczne może nastąpić zarówno w drodze dziedziczenia ustawowego jak i testamentowego. Szczególną pozycję zajmuje tzw. <i>nasciturus</i> , czyli dziecko poczęte, ale jeszcze nienarodzone, który zgodnie z art. 927 KC może być spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywe. Zatem jego zdolność do dziedziczenia zależy od ziszczenia się warunku w postaci żywych narodzin.	Osoba prawna, która nie istnieje w momencie otwarcia spadku również nie może być spadkobiercą (art. 927 § 1 KC). Podkreślić należy, że osoba prawna może nabyć spadek jedynie w drodze testamentu, a nie ustawy, ponieważ to ostatnie ma miejsce jedynie pomiędzy osobami związanymi więzami krwi, przysposobienia, związkiem małżeńskim lub powinowactwem.

Pojęcie testamentu

Testament możemy rozumieć w **dwojakim** znaczeniu: jako **czynność prawną**, przez którą osoba fizyczna określa losy swojego majątku na wypadek śmierci a także jako **dokument**, w którym zostaje zawarte oświadczenie woli testatora. Zgodnie z art. 941 KC rozrządzić majątkiem na wypadek śmierci można jedynie przez testament. Uregulowanie to oznacza, że prawo polskie przewiduje wyłączność testamentu jako instytucji pozwalającej uregulować na wypadek śmierci losy całego swojego majątku. Spadkodawca musi mieć **zdolność testowania** w chwili sporządzenia testamentu. Zdolność testowania to możliwość sporządzenia przez osobę fizyczną ważnego testamentu. Jest to uzależnione od posiadania przez osobę fizyczną pewnych cech osobistych, takich jak odpowiedni wiek, pełna lub co najmniej ograniczona zdolność do czynności prawnych. Jest to zatem wycinek zdolności do czynności prawnych. Polski Kodeks cywilny uzależnia istnienie zdolności testowania od pełnej zdolności do czynności prawnych.

Późniejsza utrata lub nabycie zdolności testowania pozostaje bez wpływu na ważność testamentu sporządzonego wcześniej, np. spadkodawca w 2001 r. sporządził testament własnoręczny; następnie w 2005 r. został ubezwłasnowolniony całkowicie i w 2010 r. zmarł – w takiej sytuacji sporządzony przez niego testament pozostaje ważny.

Sporządzenie testamentu jako dokonanie czynności prawnej na wypadek śmierci (*mortis causa*) musi podlegać dalej idącym rygorom niż dokonanie czynności między żyjącymi. Wyraża się to przede wszystkim w konieczności działania spadkodawcy z **wolą testowania** (*cum animo testandi*) oraz w nieco odmiennym uregulowaniu skutków wystąpienia wad oświadczenia woli. Wola testowania to wola i świadomość dokonywania czynności prawnej na wypadek śmierci, testator musi mieć świadomość, że reguluje losy majątku na czas po swojej śmierci.

Ponadto zasadą jest, że spadkodawca może dysponować swobodnie swoim majątkiem na wypadek śmierci, jakkolwiek zasada ta nie została wypowiedziana w ustawie. Swoboda testowania obejmuje możliwość powołania do dziedziczenia dowolnej osoby, a także możliwość dokonania rozrządzeń całym swoim majątkiem. Spadkodawca może ustanowić spadkobiercą dowolną osobę zarówno z kręgu krewnych lub powinowatych, jak i osobę obcą (trzeba przy tym pamiętać, że osoba fizyczna w chwili otwarcia spadku musi żyć, a osoba prawna istnieć, aby mogły być spadkobiercami).

Testament jako czynność prawna ma następujące cechy:

- Ma charakter czynności *mortis causa*, czyli na wypadek śmierci
- Jest odwoływalna
- Ma charakter jednostronny i ściśle osobisty
- Jest czynnością ściśle sformalizowaną co oznacza, że niezachowanie rygorów formalnych powoduje nieważność testamentu (art. 958 KC).

Formy testamentu

Przepisy regulujące formę testamentu są rozbudowane i w sposób szczegółowy określają rygory, jakim poddane jest dokonanie tej czynności. Zasadniczym skutkiem naruszenia przepisów określających formę testamentu jest jego nieważność (art. 958 KC). Przepisy regulujące formę testamentu w zasadzie powinny być stosowane zgodnie z ich

brzmieniem, Rygoryzm w tym zakresie uzasadniony jest przede wszystkim faktem, że chodzi o czynność *mortis causa* – testament staje się skuteczny po śmierci testatora.

Formy testamentu	
Testamenty zwykłe Testament zwykły do którego zaliczamy testament holograficzny, testament notarialny oraz allograficzny mogą być sporządzane przez każdą osobę mającą zdolność testowania w dowolnie wybranej chwili.	Testamenty szczególne Testamenty szczególne tj. testament ustny, testament sporządzany na polskim statku morskim lub powietrznym oraz wojskowy mogą być sporządzone tylko wtedy, gdy zostały spełnione dodatkowe przesłanki przewidziane ustawą. Testament szczególny traci moc z upływem sześciu miesięcy od ustania okoliczności, które uzasadniały niezachowanie formy testamentu zwykłego, chyba że spadkodawca zmarł przed upływem tego terminu. Bieg terminu ulega zawieszeniu przez czas, w ciągu którego spadkodawca nie ma możliwości sporządzenia testamentu zwykłego – art. 955 KC.

Testament holograficzny (własnoręczny) art. 949 § 1 KC		
Sporządzony w całości pismem ręcznym	Własnoręcznie podpisany	Opatrzony datą

Podkreślić należy, że **brak daty** nie pociąga za sobą nieważności testamentu własnoręcznego, jeżeli nie wywołuje wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu, co do treści testamentu lub co do wzajemnego stosunku kilku testamentów (art. 949 § 2 KC).

Obowiązek spisania woli testatora w całości pismem ręcznym zapewnia autentyczność testamentu. Wyłączona jest możliwość posłużenia się do spisania testamentu jakimiś

urządzeniami do pisania, gdyż pismo powinno wykazywać indywidualne cechy testatora. Nieistotne jest, jakim narzędziem piszącym posługuje się spadkodawca i na jakim podłożu utrwała pismo. Musi natomiast wiedzieć co pisze – skopiowanie przez testatora, który nie umie czytać ani pisać, pisma sporządzonego przez inną osobę pociąga za sobą nieważność testamentu.

Podpis pod testamentem ma na celu ułatwić stwierdzenie, że sporządzone pismo jest ukończonym testamentem; dowodzić, że osoba sporządzająca testament miała wolę i świadomość testowania; że testament pochodzi od określonej osoby. Zasadniczo podpis powinien składać się z imienia i nazwiska lub przynajmniej nazwiska (nie musi być w pełnym brzmieniu (przy nazwiskach dwuczłonowych) i może być skracane).

Testament notarialny – art. 950 KC

Przepis KC de facto odsyła do ustawy z 14.2.1991 r. Prawo o notariacie (Dz.U. z 2024 r., poz. 1001 tekst jedn.), ponieważ sam nie określa wymogów formalnych jakim powinien odpowiadać. Testament sporządzony w tej formie daje spadkodawcy wysoki stopień bezpieczeństwa wyrażający się w zgodności treści testamentu z jego rzeczywistą wolą, zabezpiecza również testatora przed niepożądanymi wpływami osób trzecich. Udział notariusza chroni przed dokonaniem rozrządzeń sprzecznych z prawem, jak również przed nieprecyzyjnym sformułowaniem poszczególnych rozrządzeń.

Przesłanki ważności testamentu allograficznego (urzędowego) – art. 951 KC			
ustne oświadczenie woli przez spadkodawcę wobec odpowiedniej osoby urzędowej i dwóch świadców	spisanie woli testatora w protokole z podaniem daty jego sporządzenia	odczytanie spadkodawcy protokołu w obecności świadców	podpisanie odczytanego protokołu przez spadkodawcę, osobę urzędową i świadców testamentu

Ta forma testamentu określania jest czasami jako forma testamentu urzędowego z uwagi na to, że przy jego sporządzaniu wymagana jest obecność osoby pełniącej funkcje publiczne (burmistrza, prezydenta miasta), starosty, marszałka województwa, sekretarza powiatu albo gminy lub kierownika urzędu stanu cywilnego. Wymaga jednak dopełnienia szeregu formalności. Osoby głuche lub nieme nie mogą sporządzić takiego testamentu.

Okoliczności uzasadniające sporządzenie testamentu ustnego – art. 952 KC		
Istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy w chwili sporządzania testamentu	zachowanie zwykłej formy testamentu nie jest możliwe	zachowanie zwykłej formy testamentu jest znacznie utrudnione

Wystąpienie obawy rychłej śmierci spadkodawcy nakłada wymóg poddania ocenie, czy śmierć rzeczywiście groziła spadkodawcy w najbliższym czasie po sporządzeniu testamentu. Ocena ta może opierać się na wiedzy lekarskiej lub też bazować na subiektywnych odczuciach spadkodawcy (nauka prawa oraz orzecznictwo są w tej materii podzielone). Obawa rychłej śmierci nie występuje w sytuacji, gdy testament ustny zostaje sporządzony przez osobę, która następnie popełnia samobójstwo.

Spadkodawca może oświadczyć ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków. Następnie treść testamentu ustnego może być stwierdzona w ten sposób, że jeden ze świadków albo osoba trzecia spíše oświadczenie spadkodawcy przed upływem roku od jego złożenia, z podaniem miejsca i daty oświadczenia oraz miejsca i daty sporządzenia pisma, a pismo to podpiszą spadkodawca i dwaj świadkowie albo wszyscy świadkowie bądź też w ten sposób, że można treść testamentu ustnego w ciągu sześciu miesięcy od dnia otwarcia spadku stwierdzić przez zgodne zeznania świadków złożone przed sądem. Jeżeli przesłuchanie jednego ze świadków nie jest możliwe lub napotyka trudne do przewyciężenia przeszkody, sąd może poprzestać na zgodnych zeznaniach dwóch świadków.

Przyczyny powodujące niemożność bycia świadkiem zostały określone w art. 956-957 KC.

Bezwzględna niezdolność do bycia świadkiem testamentu (art. 956 KC)	Względna niezdolność do bycia świadkiem testamentu (art. 957 KC)
1) Osoba niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych, 2) Osoba niewidoma, głucha lub niema, 3) Osoba niemogąca czytać i pisać, 4) Osoba niewładająca językiem, w którym spadkodawca sporządza testament, 5) Osoba skazana prawomocnie wyrokiem sądowym za fałszywe zeznania.	§ 1. Nie może być świadkiem przy sporządzaniu testamentu osoba, dla której w testamencie została przewidziana jakakolwiek korzyść. Nie mogą być również świadkami: małżonek tej osoby, jej krewni lub powinowaci pierwszego i drugiego stopnia oraz osoby pozostające z nią w stosunku przysposobienia. § 2. Jeżeli świadkiem była jedna z osób wymienionych w paragrafie poprzedzającym, nieważne jest tylko postanowienie, które przysparza korzyści tej osobie, jej małżonkowi, krewnym lub powinowatym pierwszego lub drugiego stopnia albo osobie pozostającej z nią w stosunku przysposobienia. Jednakże, gdy z treści testamentu lub z okoliczności wynika, że bez nieważnego postanowienia spadkodawca nie sporządziłby testamentu danej treści, nieważny jest cały testament.

Testament podróżny sporządzony na polskim statku morskim lub powietrznym – art. 953 KC

Testament ten ma charakter testamentu allograficznego z tym, że mogą go sporządzić osoby głuche, nieme i głuchonieme. Podróż statkiem morskim lub powietrznym tradycyjnie łączona jest z pewnym niebezpieczeństwem.

Podczas podróży na polskim statku morskim lub powietrznym można sporządzić testament przed dowódcą statku lub jego zastępcą w ten sposób, że spadkodawca oświadcza swą wolę dowódcy statku lub jego zastępcy w obecności dwóch świadków; dowódca statku lub jego zastępca spisuje wolę spadkodawcy, podając datę jej spisania, i pismo to w obecności świadków odczytuje spadkodawcy, po czym pismo podpisują spadkodawca, świadkowie oraz dowódca statku lub jego zastępca. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać pisma, należy w piśmie podać przyczynę braku podpisu spadkodawcy. Jeżeli zachowanie tej formy nie jest możliwe, można sporządzić testament ustny.

Testament wojskowy – art. 954 KC

Podstawę sporządzania testamentów wojskowych stanowi wydane na podstawie KC rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z 30.1.1965 r. w sprawie testamentów wojskowych. Testament wojskowy może zostać sporządzony tylko w czasie wojny lub mobilizacji albo przebywania w niewoli i mogą z niego skorzystać tylko określone osoby.

§ 3. Rozporządzenia

Testament wojskowy może być sporządzony według jednej z następujących form:

1)

spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie sędziemu wojskowemu, który spisuje ją w protokole z podaniem miejsca i daty jego sporządzenia, odczytuje protokół spadkodawcy i sporządza o tym wzmiankę; następnie protokół podpisują spadkodawca i sędzia, a jeżeli spadkodawca nie może się podpisać, sędzia wojskowy powinien zamieścić w protokole uwagę wyjaśniającą powód braku podpisu spadkodawcy;

2)

spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie w obecności dwóch świadków jednocześnie obecnych, z których jeden spisuje wolę spadkodawcy, podając miejsce i datę jej spisania, a następnie tak sporządzony testament podpisują spadkodawca i dwaj świadkowie;

3)

jeżeli spadkodawca nie może się podpisać, oświadcza ustnie swą ostatnią wolę w obecności trzech świadków jednocześnie obecnych, z których jeden spisuje wolę spadkodawcy podając miejsce i datę jej spisania wraz z wyjaśnieniem powodu braku podpisu spadkodawcy; tak sporządzony testament po odczytaniu go spadkodawcy i dokonaniu o tym wzmianki podpisują wszyscy trzej świadkowie.

2. W razie obawy rychłej śmierci spadkodawcy wskutek odniesionych ran lub choroby albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie formy testamentu określonej w ust. 1 jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, testament wojskowy może być sporządzony również w tej formie, że spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie wobec dwóch świadków, choćby niejednocześnie obecnych; stwierdzenie treści takiego testamentu może nastąpić w sposób przewidziany w art. 952 § 2 i § 3 Kodeksu cywilnego.

Testament negatywny

Jest to testament, którego treść obejmuje jedynie wyłączenie spadkobiercy ustawowego (lub spadkobierców) od dziedziczenia. Dopuszczalność sporządzenia takiego testamentu nie wynika wprost z przepisów prawa natomiast nauka prawa jak i orzecznictwo jak najbardziej go dopuszcza.

Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku – art. 1012 KC		
przyjęcie wprost (bez ograniczenia odpowiedzialności) - art 1031 § 1 KC	przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza - art 1031 § 2 KC	odrzućcie spadku - art. 1020 KC

Spadkobierca nabywa spadek z chwilą śmierci spadkobiercy z mocy prawa. Natomiast w określonym terminie może złożyć oświadczenie co do spadku (decyzja ta może być uzależniona np. tym, czy w skład spadku wchodzi długi).

W razie prostego przyjęcia spadku spadkobierca ponosi odpowiedzialność za długi spadkowe bez ograniczenia.

W razie przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza spadkobierca ponosi odpowiedzialność za długi spadkowe tylko do wartości ustalonego w wykazie inwentarza albo spisie inwentarza stanu czynnego spadku.

Spadkobierca, który spadek odrzucił, zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku.

Art. 1015. § 1. Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku może być złożone w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o tytule swego powołania.

§ 1¹. Do zachowania terminu, o którym mowa w § 1, wystarcza złożenie przed jego upływem wniosku do sądu o odebranie oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku.

LITERATURA WYKORZYSTANA W PRACY:

Skowrońska-Bocian E., Prawo spadkowe, Warszawa 2024, wyd. 15

SCENARIUSZ DO LEKCJI**Dziedziczenie, pojęcie spadkobiercy, formy testamentu, przyjęcie i odrzucenie spadku**

Cele: zapoznanie ucznia z podstawowymi instytucjami prawa spadkowego; formami testamentu oraz możliwością przyjęcia bądź odrzucenia spadku

Planowane efekty kształcenia:

- Uczeń wie czym jest dziedziczenie, kto może być spadkobiercą; w jakiej formie może sporządzić testament oraz co zrobić z odziedziczonym spadkiem,
- Uczeń umie wskazać rodzaje testamentów, elementy składowe spadku,
- Uczeń umie napisać testament własnoręczny; podać źródła spadkobrania (testamentowe i ustawowe).

Metody i formy pracy: wykład, dyskusja, praca w grupach, praca indywidualna

Przebieg lekcji

1. WSTĘP: czynności organizacyjne, zapoznanie uczniów z tematem i celami lekcji
2. ROZWINIĘCIE:

Nauczyciel wskazuje czym jest dziedziczenie i kiedy do niego dochodzi, jakie są prawa i obowiązki wchodzące do spadku, mówi kim jest spadkobierca i kto może nim zostać.

Nauczyciel przedstawia kasus i prosi o jego rozwiązanie.

Kazus: Czesław to uznany hodowca najwyższej jakości marchwi, która jest sprzedawana do wielu krajów. Jest osobą zamożną, posiada żonę Czesławę i troje dzieci – Cezarego, Czesię i Cyryla (jeszcze się nie urodził, do porodu brakuje około miesiąca). Pewnego dnia (1 maja 2024 r.) przechadzając się po polu, na którym rosła owa słynna marchew nie zauważył świeżej dziury wykopanej przez olbrzymiego kreta, wpadł do niej i zginął na miejscu. O całym zdarzeniu członkowie rodziny dowiedzieli się dopiero 3 maja 2024 r. Oceń, kto może być spadkobiercą po Czesławie i w jakiej dacie spadkobiercy nabyli spadek.

Nauczyciel przedstawia czym jest testament oraz charakteryzuje poszczególne formy testamentu.

Nauczyciel dzieli uczniów na czteroosobowe grupy i każdej grupie rozdaje czystą kartkę z prośbą, aby napisali testament własnoręczny.

Nauczyciel najpierw zadaje pytanie uczniom: Czy potrafią wskazać sytuacje w których warto zastanowić się co zrobić z odziedziczonym spadkiem i jakie działania można wówczas podjąć? a następnie wskazuje na możliwości jakie ma spadkobierca w zakresie przyjęcia lub odrzucenia spadku.

3. ZAKOŃCZENIE: nauczyciel podsumowuje lekcję i zachęca uczniów do zadawania pytań.